

ՎԱՀԱՆ ԱՔԵՂԱ ԳԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ

ՆՈՐ ՆՅՈՒԹԵՐ ՄԻՔԱՅԵԼ ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ուսկվայի «Հին ակտերի պետական կենտրոնական արխիվում» («Центральный государственный архив древних актов», կարճ՝ ЦГАДА) աշխատելիս, մենք հայտնաբերեցինք Մատթեոս արքեպիսկոպոս Վեհապետյանի կողմից կազարյաններին ուղարկված երեք նամակ, որոնք արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում Միքայել Նալբանդյանի մասին:

Նշված նամակները գտնվում են կազարյանների անձնական արխիվում և գրանցված են 1252 ֆոնդի 1848—1860 թվականների № 390 թղթապանակի 154, 158 և 168 էջերում: Թղթապանակը 451 էջանոց մի մեծ գործ է, հայերեն և ռուսերեն նամակներից բաղկացած:

Նամակների հեղինակը՝ Մատթեոս արքեպիսկոպոս Վեհապետյանը (1796—1866 թ. թ.), Նոր-Նախիջևանի և Բեսարաբիայի թեմակալ առաջնորդ եղած տարիներին (1847—1857 թ. թ.) հովանավորել և պաշտպանել է Նալբանդյանին հալածանքներից, ինչպես և օգնել նրան ուսուցչական ասպարեզը մտնելու: Այս իրողությունը հանրահայտ է և գնահատված Նալբանդյանի կյանքի ու գործունեության ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտնականների կողմից: Ներկա երեք նամակները առավել ևս հաստատում են վերև հիշված փաստը և բարձրացնում Հայ Նկեղեցու այդ ուսյալ և բարձրաստիճան հոգևորականին: Ի դեպ, անտեղի չէ, որ Նալբանդյանը Վեհապետյանին անվանում է իր «ծնողագուր»

բարերար»¹: Ներկա երեք նամակները սերտ կերպով առնչվում են Հովհաննես կազարյանի այն կարգադրության հետ, որի հիման վրա Նալբանդյանը ընդունվեց կազարյան ճեմարանում աշխատելու որպես ուսուցիչ:

Հիշատակության արժանի է այն, որ Նալբանդյանը Վեհապետյանի ուղարկությանը արժանացել է նրա առաջնորդության հենց առաջին տարում: Ահա թե ինչ է գրում Մատթեոս արքեպիսկոպոսը 1854 թվականի ապրիլի 24-ին կազարյանին ուղղած իր նամակում. «Տակալին 1848 ամին, վասն մտավարժ ընդունակութեանց, կամք էին ինձ առաքել ի հանրահռչակ ուսումնարան Ձերոյին Գերազանցութեան»: Գնահատելով Նալբանդյանի մտավոր կարողությունները, Վեհապետյանը, Հովհաննես և Խաչատուր կազարյաններին ուղղված հանձնարարական նամակում (անթվակիր, հավանաբար 1853 թ.) այսպիսի երաշխավորություն է տալիս Նալբանդյանի մասին. «Քաջայոյս եմ, թէ զօգտակարութիւն դորա և զհաւատարիմ բոյս բարուց Դուք ինքնին ի սուղ միջոցի ունիք ճանաչել»:

Վեհապետյանի այս նամակը Հովհաննես և Խաչատուր կազարյաններին, հավանաբար ուղարկված է 1853 թվականին: Այդ մենք ենթադրում ենք Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագրում» հրատարակված Իվան Յակիմովիչ կազարեի 1853 թվականի օգոստոսի 3-ի նամակից՝ ուղղված Արևելյան լեզուների կազարյան ճեմարանի

1. Այս մասին տե՛ս Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր» (Հասարակական գիտությունների բաժանմունք), 1954 թ., № 7, էջ 102:

վարչություն: Այստեղ կազարյանը հրամայում է նալբանդյանին ընդունել աշխատանքի: Ահա թե ինչ է գրում նա. «Թեմական առաջնորդ Մատթեոս եպիսկոպոսի թախանձագին խնդրանքի համաձայն, առաջարկում եմ անմիջապես ընդունել ինստիտուտ Նորին Բարձր Սրբազնության բարեկամ Միքայել Նալբանդյանին՝ հայոց գրականության ուսուցչի պաշտոնով... նա կատարելապես տիրապետում է հայ գրականությանը և կարող է շատ օգտակար լինել մեր անվան ինստիտուտի համար... Ձի կարելի աննկատ թողնել բարձրաստիճանային եկեղեցականի խնդրանքը, որը մեծ ծառայություններ ունի մեր տան համար՝ և որը լավ հարաբերության մեջ է մեզ հետ: Սպասում եմ բավարարող պատասխանին»²:

Պարզ է, որ կազարյանը Վեհապետյանից ստանալով մեր հրատարակած նամակները, առաջարկել է Նալբանդյանին ընդունել ճեմարան աշխատանքի՝ հայոց գրականության ուսուցչի պաշտոնով:

Սակայն Նալբանդյանը շատ քիչ ժամանակ՝ շուրջ չորս ամիս է դասավանդել կազարյան ճեմարանում, որովհետև շուտով նրա դեմ սկսվել են ամբաստանություններ և նա հեռացվել է աշխատանքից:

Պետք է խոստովանել, որ Ներսես Ե. Աշտարակեցին, որը մեր եկեղեցական պատմության ակնապարհորդական դեմքերից մեկն է, իր փայլուն անվան վրա մեծ ստվեր է գցել Նալբանդյանին հալածելու համար, իսկ որ նա հալածել է Նալբանդյանին, դա փաստ է: Ներսես Ե. թշնամաբար էր տրամադրված Մատթեոս արքեպիսկոպոսի նկատմամբ և հավանական է նա աշխատել է իր վրեժը լուծել Վեհապետյանի հովանավորյալ Նալբանդյանից: Որ իրոք Ներսես Աշտարակեցին է հանդիսացել Նալբանդյանի հալածողը, այդ վկայում է հենց ինքը Մատթեոս արքեպիսկոպոսը մեր հրատարակած հրոթորդ նամակում. «Բայց ի վերջոյ ի հարկէ պահանջից նորա՝ ի Նորին աստուածընտիր Վեհափառութենէ, ի բաց կացուցաւ ի պաշտօնէ յայնմանէ (այսինքն՝ ուսուցչութիւնից)՝ Վ. Ա. Գ.»³: Վեհափառ ասելով նա ակնարկում է Ներսես Աշտարակեցուն:

1. Իսկապես Վեհապետյանը մեծ ծառայություն է մատուցել կազարյաններին: Արխիվում բազմաթիվ գրություններ կան Ներսես Ե.ի և կազարյանների միջև փոխանակված:

2. Տե՛ս «Տեղեկագիր», 1954 թ., № 7, էջ 83, ծանոթ. 3:

3. Տե՛ս «Տեղեկագիր», 1954 թ., № 7, էջ 83:

Վեհապետյանի մեր հրատարակած երկրորդ նամակը գրված է 1854 թվականի հունվարի 5-ին Քիշնեկից. այդ մի շնորհակալական նամակ է Վեհապետյանից կազարյաններին և Դիլանովին՝ Նալբանդյանին աշխատանքի ընդունելու կապակցությամբ:

Ուշադրության արժանի է Վեհապետյանի Հովհաննես կազարյանին ուղարկած երրորդ նամակը, որից երևում է, որ նա խիստ վրդտացած է Նալբանդյանի հեռացման համար և գտնում է, որ Նալբանդյանը զրպարտություն զոհ է:

Միքայել Նալբանդյանի՝ հայ հասարակական այս խոշոր գործչի մասին հայտնաբերած մեր այս երեք վավերագրերը գալիս են նորից ապացուցելու, որ իր ժամանակի բոլոր եկեղեցականները չէ, որ հալածել են Նալբանդյանին, ինչպես կարծում են ոմանք, այլ եղել են բարձրաստիճան հայ եկեղեցականներ, որ աջակցել, հովանավորել են Նալբանդյանին. դրանցից մեկն է հանդիսացել ահա Վեհապետյանը:

Ստորև տալիս ենք այդ վավերագրերը:

ՁԵՐՈՅԻՆ ՎԵՋ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆԸ
ԱՂԱՅ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՒ ԱՂԱՅ ԽԱԶԱՏՈՒՐ
ԱՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆԸ

Ողորմած Տեառք.

Ի նոսր քրիստոսական ողջունի՝ ծանուցանեմք, զի բնական օրէնք են զվաստակաւորն պատկել որչափ և որքան բերցէ նա յանձին զարժանաւորութիւն: Ի վերայ այս օրինաց ունիմք մեք և զպատուիրանս Մարդացելոյն վասն մեր Աստուծոյ յաղագա այսոցիկ նա և առաւել ճիշտ: Յայսոցիկ հարկեալ կանոնաց խնդիր մի՝ է Մեր առ Ձեր Վեհազնութիւն, զոր ի յարգանս մերոց առ Ձեզ և առ բարեգովեալ տուն Ձեր սիրոյ՝ եթէ և յանկարեւեացն լինիցի, սակայն պարտիք կատարել:

Գրամատուցս այս հինգ ամեայ հարազատ քարտուղարն մեր ծագեալ ի սոսկական վիճակէ, որդի առն միջասահմանի, յետ ըստ իւրում խնդրոյ արձակելոյ ըստ անհրաժարելի հանգամանացն ի հոգեւորական կոչմանէ, հարկ ի վերայ նորա կայր որոնել ինքեան ղեղանակ կենաց. մեր չլինելով ցանկութիւն կորուսանել զնա ինքն և զծառայութիւն նորա որ առ մեզ, սովին յանձնարարական գրութեամբ առաքեմք առ Ձեր Գերազանցութիւն քաջայոյս գոլով, թէ Դուք ըստ բնաւորեալ Ձերոց մարդասիրութեանց կամ գէթ ի յարգանս մեր ունիք կատարել զխնդիր մեր: Դուք դա գիտելով զլեզու մայրենի ցայն վայր մինչև կարող լինել դասախօսել յառաջին կամ

զաստիճան արձակեալ, զդա խնդրեմք ի տեղի նորա կարգել: Քաջայոյս եմ, թէ զօգտակարութիւն դորա և զհաւատարիմ բոյս բարուց Դուք ինքնին ի սուղ միջոցի ունիք ճանաչել: Վասն ռոճկի և բնակարանի և այլոց, աւելորդ համարիմ գրել, վասն զի Դուք քաջ գիտելով զամենայն, կարէք տնօրինել ի յարգանս մեր ո՛չ յօրինակ այլոց: Յանձնեալ է մեր դմա խօսիլ Ձեզ երկարապատում հանգամանօք զիրոց հանգամանաց, վասն որոյ ի պատմել նմա Ձեզ անդորր հոգով կարէք հաւատալ նմա առանց ինչ օտարոտի կարծեաց:

Ջարձակագիր նորա ի հարկաց ընդ այսմ առաքեմք, առաքեսցուք փութով և զմետրիկեան վկայութիւնն ի կոնսիստորիայէ տեղւոյս:

Յաղազս ապահովելոյ զվիճակ և զկեանս իսկ՝ տարաբաղդ նալբանդանի զՁեզ միայն ունիմք միջնորդ և բաց ի ձէնջ ոչ զոք, վասն որոյ, եթէ հնարաւոր եթէ անհնար, պարտիք զանկարելիսն հնարաւոր արարեալ՝ կատարել զխնդիր մեր:

Այլ որովհետեւ հարկաւոր է մեզ փոխանակ նալբանդանի գրագիր ոք արժանաւոր ըստ վարուց, ըստ բարուց և ըստ գիտութեանց, որ գիտակ լիցի քաջ հայոց և ռուսաց լեզուի, առ այն խնդրեմք ի Ձեր Գերազանցութեանէ առաքել զայնպիսի ոք ընդ որ գտջիք հաւան Ձերով արժանադատ խոհականութեամբ:

Եւ մեք մնամք սպասեալ միամտական նամակի Ձերում:

Ձեր Գերազանց Վեհազնութեան ողորմած Տեառք խոնարհ աղօթարար՝

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՏԹԷՈՍ

(Առանց թվականի, հաղանադար 1853 թվականից:— Վ. Ա. Գ.):

ՁԵՐՈՑԻՆ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՍՊԵՏ
ՏԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎԵՀԱԶՆ ԼԱԶԱՐՆԱՆՑ

Բարերար՝ իշխան Հայկազեան.

Յամին անցելոյ ո՛չ ստորութիւն ինչ համարեցիք Ձերդ Մեծանձնութեան զգննուլ զմայրն ամենայն առաքինութեանց զխոնարհութիւն և բերել հանդերձ նովաւ ի ծանուցումն ինձ զարարեցեալ Ձեօք մեծի բարերարութեանց և միանգամայն զջանից նորուն Գերազանցութեան Տեառն Դիլիանովի առ գրագիրն իմ Միքայէլն նալբանդանց, որում յետ տալոյ զարժանաւոր վկայական՝ ուստի օրէն էր, շնորհ արարեալ զետեղեցիք զնա և ի

հռակաւոր ճեմարանի Ձերում ի կարգի ուսուցչաց արեւելյան լեզուի, որովք ուրախացեալ յոյժ, պարտաւոր զանձն իմ ծանեայ, փութով ի գոհութիւն: Ապաքէ՛ն արդ՝ մատուցանելով սովիմք Ձերդ Գերազանցութեան և Տեառն Դիլիանովի զլիաբերան շնորհակալութիւնս հանդերձ առատ օրհնութեամբ, աղաչեմ զամենարարձրեալն Աստուած յամենայնորդէ, զի փոխարինեսցէ Ձեզ և որք Ձեր են ամենից՝ զանձառ զբարիս ի լեռնէ սրբութեան իւրոյ վայելչութեան: Եւ այլովք եմք և մնամք վասն Ձեր միշտ աղօթարար:

ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՏԹԷՈՍ

Յամի ազգականի ՌՅԳ

Փրկչական 1854:

ի 5 յունիարի

ի Քիշնէ:

ՁԵՐՈՑԻՆ ԱՍՊԵՏԱԿԱՆ ԳԵՐԱԶԱՆՑՈՒԹԻՒՆ,
ԻՇԽԱՆԱՊԵՏ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ.

Ողորմած Տէր.

Ի հաւաստի լրոյ տեղեկացայ՝ որպէս զի թշնամասէր անձինք, որով և իցեն հասուցեալ և ի լսելիս Ձեր զանիրաւացի զվատահամբաւութիւն զգրագրէ իմմէ զՄիքայէլէ նալբանդանց արդիս գտանելոյն ընդ Ձերոյին հովանաւորութեամբ, իբրու թէ գտեալ իցէ նա երբեմն առ իս անհաւատարիմ և վնասակար՝ և որպէս թէ այնր աղագաւ ես ի բաց կացուցի զնա յինէն: Օն ա՛նդր, քաւ լիցի այդ, զի այդօրինակ տարածումն ստալից համբաւոյ գործ է միմիայն կեղծարանութեան յանխղճից և ի խռովարարաց, որք ջանացեալ են թերեւ ընդ ձեռն այնպիսւոյ զրպարտաբանութեանց զրկել և հանել զնա ի Ձերոց շնորհաց: Այլ ընդ հակառակն, պատանին այն զամենայն զգամանակս սպասարկութեան իւրոյ առ իս գտաւ ըստ ամենայնի հաւատարիմ յամենայն գործս: Զոր տակաւին ի 1848 ամին, վասն մտավարժ ընդունակութեանց, կամք էին ինձ առաքել ի հանրահռչակ ուսումնարան Ձերոյին Գերազանցութեան, որ ի Մոսկվա՝ ապաստան լինելով ի մեծ ազգասիրութիւն Ձեր, զի մնալով նա անդ ընդ Ձերով հովանաւորութեամբ, լցուցէ զթերին ուսման իւրոյ, և միանգամայն կատարեսցէ զպաշտօն ինչ համաձայն կարողութեան իւրոյ ի նմին ըստ Ձերոյին

բարեհաճ տնօրէնութեանց, առ ի գտանել այնուիկ ի վերջոյ զշնորհս ի Զէնչ ըստ օրինակի բազմաց բարեբարեկոց, իսկ ի վերահաս հիւանդութեանց իմոց արգելայ ի կատարմանէ այնորիկ դիտաւորութեանս՝ աղագաւ շունելոյ առ իս զայլ ոք ի պաշտօնակատարութիւն գրագրութեանց և թարգմանութեանց ի ռուսաց ի մերս բարբառ, յոր անշուշտ հարկաւոր էր նա ինձ, հուսկ ապա ի վերջնում ժամանակի առաւել հարկաւոր համարեցայ ի դէմ այնպիսի հաւատարիմ ծառայութեանց նորա՝ կատարել զմտադրութիւն իմ աւուրբ յառաջ, քան թէ թողուլ առ իս ի նոյն գործս՝ որոյ յուսալի զաւուրս առ օգուտն, ափսոսալի միջոցօք ընդ վայր կորուսանել, նմին իրի յանձնարարական թղթով առաքեցի յոտս Զերոյին Գերազանցութեան ի լրումն այնր ամենայնի, և առ այն գոհ եմ յոյժ զԶէնչ, զի ի յարգանս իմ, յամենայնի գտայք առ նա խնամածու, առաւել քան զոր յուսայի, և կատարեցիք զխնդիր իմ կարգելով զնա ի Զերում մեծանուն ուսումնարանի ի պաշտօն ուսուցչութեան: Բայց ի վերջոյ ի հարկէ պահանջից նորա՝ ի նորին աստուածընտիր Վեհափառութենէ՜, ի բաց կացուցաւ ի պաշտօնէ յայնմանէ մինչ ցատա-

ցումն պատասխանույ նոյն Վեհափառութեան առ բան Զերդ առաջարկութեան:

Ապաքէ՛ն խնդրեմ խոնարհաբար ի Զերոյին Գերազանցութենէ դարձուցանել զմտադրութիւն Զեր ի հաւատարիմ բանս իմ, և սրբեսցիք ի մտաց Զերոց զօտարտի կարծիս ընդ ձեռն թշնամեաց հասուցելոց՝ զնմանէ՜ և շարունակել զառաջին խնամս մարդասիրութեանդ առ յիշեալ պատանին Նայրանդեանց՝ մինչ ցընկալնուլ ի նորին Վեհափառութենէ վասն նորա զվախճանական եղբակացութիւն:

Նա և ի դէպ լինելն պիտոյից այնր Նաւրանդեանցի շունելոյ ի ձեռս իւր զիւր զվկայագիրս, որք ենն այժմ ի կառավարութեան ուսումնարանի, մի՛ զանց արասցիք առ ի տնօրինել և զայնմանէ՜ զի յանձնեցեն նմա զամենայն, որում կարեորք են առ յապայն: Յանձն առնելով զԶերոյին Գերազանցութիւն և զամենայն Զերոյինս աստուածային շնորհաց, մնամ վասն բարօրութեանց Զերոց միշտ աղօթարար,

Խ[ոնարհ] . Ժ[առայ]՝
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՏԹԷՈՍ

Ի 24 ապրիլի
յամի ազգականի ՌՅԳ
և Փրկչական 1854,
ի Քիշնէ:

1. Խոսքը ներսես Ն. Աշտարակեցու մասին է:

